

MƏMMƏD FƏTƏLİYEV
Bakı Dövlət Universitetinin professoru,
tarix elmləri doktoru
Email:modernhistory901@gmail.com

İKİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİNDƏN SONRA KIPR MƏSƏLƏSİ VƏ YUNANISTAN (1945-1964)

Açar sözlər: Kipr məsələsi, Yunanıstan hökuməti, Enozis, plebissit, münaqişə

Ключевые слова: Кипрский вопрос, Греческое правительство, Энозис, плебисцит, конфликт

Key words: Cyprian question, Greek government, Enozis, plebiscite, conflict

Kipr adası 1570-1571-ci illərdə Venesiyaya qarşı aparılan 13 aylıq uzun bir müharibədən sonra Osmanlı imperatorluğunun tabeliyinə keçmişdir (1, 16). 1877-1878-ci illərdə Osmanlı imperatorluğu Rusiya ilə apardığı müharibədə məğlubiyyətə uğradı və 1878-ci ilin martında San-Stefano sülh müqaviləsinin şərtlərinə görə Serbiya, Rumıniya və Qaradağ tam müstəqil olur, Bolqarıstan ərazisində isə bütün güc və dəstəyini Osmanlının ən amansız düşmənlərindən alan Bolqarıstan knyazlığı yaradılırdı. Osmanlı dövləti həm də ağır hərbi təminat ödəməyə məcbur edilirdi. Batumi, Qars və Ərdahan bu təminat ödənilənə qədər Rusiyanın tabeliyində qalacaqdı. Bundan başqa Osmanlı torpaqlarında yaşayan bütün xristianlar üzərində hamilik Rusiyaya verilməli idi. Rusların getdikcə Cənub doğru irəliləməsi İngiltərəni narahat edirdi. Buna görə İngiltərə 1878-ci ilin iyununda Osmanlı dövləti ilə Rusiyaya qarşı ittifaq müqaviləsi bağladı (2, 535). Bu müqaviləyə görə İngiltərə Rusiyaya qarşı Osmanlı dövlətini dəstəkləyəcəkdi. Buna qarşılıq olaraq Osmanlı dövləti Kipri illik icarə əvəzində İngiltərəyə verəcək və şərqdəki xristian təbəələrin himayəsini İngiltərənin ixtiyarına buraxacaqdı (3, 18-19). Beləliklə, 1878-ci ilin iyulunda imzalanan Berlin müqaviləsinə görə Kipr İngiltərənin nəzarətinə keçdi, 1914- cü il noyabrın 5-də isə İngiltərə Kipr adasını ilhaq etdi (1,34). 1923- cü il iyulun 23-də Türkiyə Kiprtin İngilis torpağı olduğunu rəsmən qəbul etdi. 1925- ci il martın 10-da İngiltərə hökuməti Kipri rəsmən krallığın müstəmləkəsi elan etdi. Bundan sonra Enozis Kiprin Yunanıstanla birləşdirilməsi fanatiklərini qəzəbi ingilislərə qarşı çevrildi (1, 35). 1931-ci ildə Enozis tərəfdarları arasında bir çaxnaşma meydana gəldi. 1931-ci il oktyabrın 17-də yepiskop Nikodimos tərəfindən hazırlanmış manifestdə deyilirdi: "...Hər nə bahasına olursa olsun qurtuluşumuzun və istiqlalımıza qovuşmağımızın yeganə çarəsi aramızda olan yabançıların mənafeələrini və bizləri hər zaman sömürməkdə olduqlarını yaddaşımızdan çıxarmamalıyıq... Bütün bunları göz önünə alaraq, yürüyəcəyimiz tək bir dar yol vardır, o da Enozis bayrağını gün işığında çəkərək, milli qurtuluşumuzu ana vətən Yunanıstanla birləşdirərək əldə etmiş olacağıq (4, 102). Oktyabrın 20-də Nikodimos Limasolda etdiyi alovlu və təhtik edici çıxışı ilə Enozisi elan etmiş oldu (4, 103). Sonrakı gün üsyan bütün adaya yayıldı. 10 gündən sonra üsyan zorla yatırıldı. Yunanıstan hökuməti də Kipri öz ölkəsinə birləşdirmək cəhdlərini davam etdirilirdi. İkinci dünya müharibəsi zamanı Yunanıstan hökuməti xalqın əhval-ruhiyyəsinə qaldırmaq məqsədilə Kipr adasının Yunanıstana verilməsini irəli sürsə də, bunun heç bir təsiri olmamış, İngiltərənin bu məsələni sonrakı illərdə iki hökumət arasında aparılacaq danışıqlar vasitəsilə həll ediləcəyi vədi ilə kifayətlənmişdi. Digər tərəfdən ölkə daxilində gedən müharibəyə görə İngiltərə ilə olan bağlılığın güclü olması yunan rəsmi dairələrinin Kipr mə-

sələsində daha ciddi tələblər irəli sürməsinə çətinləşdirirdi (5,5). 1942-ci ildə yunan kralı II Georq ABŞ prezidenti Ruzveltə, 1944-cü ildə isə İngiltərənin baş naziri Çörçilə müraciət edərək Kiprin Yunanıstana verilməsinə razılıq vermələrini xahiş etsə də bundan bir nəticə hasil olmadı (1, 35).

Bu zaman Yunanıstanda Yunan kommunist partiyası da Enozis tələbini müdafiə edirdi. Buna paralel olaraq Kipr yunanları içərisində də Enozis tələbləri adada sol mövqedən çıxış edən AKEL (Zəhmətkeş xalqın mütərəqqi partiyası) tərəfindən müdafiə olunurdu. Hələ 1942-ci il fevralın 25-də ingilis valisinə bir məktub göndərən AKEL-in baş katibi Servas: “Adadakı yunan çoxluğunun istəyinə qarşı Enozisin gerçəkləşdirilməməsini pisləyirdi (6, 297).

AKEL-in 1943- cü il oktyabrın 31-də Londonda keçirdiyi konfransda qəbul edilən qərarların 4-cü maddəsində də Enozisdən bəhs edilirdi. Qərarda deyilirdi: “Biz Kipr xalqının Yunanıstanla birləşdirmə yolundakı haqlı istəyini dəstəklər, bunun Yunanıstanın xilas olmasından dərhal sonra gerçəkləşdirilməsinin zəruri olduğunu bildirir və İngiltərə hökumətini Atlantika bəyannaməsi məqsədlərini Kiprə tətbiq etməyə çağırırıq... (6, 297-298).

1946-cı ildən etibarən Kipr kilsəsi də məsələ ilə bağlı öz mövqeyini bildirməyə başladı (7, 58). Belə ki 1946-cı il mayın 12-də İngiltərə Kiprə muxtariyyət vermək məqsədilə konstitusiya hazırlamaq üçün öz təkliflərini irəli sürdü. Lakin bu təkliflər Enozisi nəzərdə tutmadığı üçün kilsə tərəfindən rədd edilmişdi (6, 319).

1947-ci ildə Yunanıstan yunanlar Kipr məsələsini yenidən irəli sürməyə başladı. Kipr adasının Yunanıstana birləşdirilməsi mövzusunda arzu və ümidləri açıqlayan parlamentin qəbul etdiyi qərarların (6, 312) ardınca 1948-ci ilin ortalarında yunan kralı II Paul amerikan müxbiri C.Sulsbergerə verdiyi bir açıqlamada bildirmişdi ki, adanın Yunanıstana veriləcəyi halda buradakı ingilis rəhbərliyində heç bir dəyişiklik olmayacaq və hətta belə vəziyyətdə Yunanıstan İngiltərə və ABŞ-a ana vətən torpaqlarında başqa güzəştlər də edəcəkdir (5, 5).

Kiprdə isə Enozis uğrunda mübarizə davam edirdi. İngiltərənin 1948-ci ildə Kiprdə müstəqillik vermək istəməməsi yunanlar tərəfindən qəbul edilmədi. Çünki adada yaşayan yunanlar müstəqilliyin ardınca Enozis elan etmək istəyirdilər. 1948-ci ildə ABŞ-da dini təhsilini başa vuran Makarios adlı gənc bir keşiş məmələkəti olan Kiprə döndü və Kition yepiskopluğu vəzifəsini icra etməyə başladı. Makarios gənc yaşlarından coşğun bir enozisçi olduğu üçün dərhal rəhbərliyi ələ aldı (1, 37). İki il sonra Makarios 1950- ci il yanvarın 15-də keçirilən plebisitdə bütün Kiprdə yaşayan yunanların rəy birliyinə nail oldu. Buna görə yunanların 96,1 faizi Enozisi istəyirdi (4, 112).

Adadakı ingilis rəhbərliyi rəsmi olmayan belə bir plebisitin tanımadı və hətta səs vermənin nisbətindən narahat olmağa başladı. Lakin Makariosun çox mühüm bir təşəbbüsü ilə bütün yunan xalqı Enozis məqsədi ətrafında yenidən birləşdi və bu yeni bir həyəcana səbəb oldu.

Kiprli türklər hadisələrdən kənarda durmağa çalışırdılar. Kilsələrdə hamının gözü qarşısında imzalanmaq üçün keçirilən səsvermədə bitərəf qalmaq olmazdı. Türklər səsverməyə qatılmadılar. Amma ada yunanları və Yunanıstan İngiltərə və Türkiyənin plebissiti tanımadıqlarına rağmen təbliğat vasitəsilə hadisəni böyüdərək bütün dünyaya yaymaqdan çəkinmədilər (1, 37). Plebisitdən doqquz ay sonra Makarios, 1950-ci il oktyabrın 20-də Kipr yunanların baş yepiskopluğuna seçildi və yunan cəmiyyətinin liderliyinə gətirildi (4, 117).

Yunan ictimaiyyəti də Enozis məsələsinin həll edilməsi üçün hökumətə təsir göstərməyə çalışırdı. Baş yepiskop olan Makarios da Yunanıstanda baş qaldıran bu prosesi sürətləndirməyə çalışırdı. Həm də Yunanıstan bu məsələdə ABŞ dəstək almağa başlamışdı. İngiltərəyə

bağlılıq get-gedə zəifləməkdə davam edirdi. ABŞ-ın Enozisə tərəfdar olması haqqındakı xəbərlər daha geniş yayılırdı (4, 6).

Bu zaman İngiltərənin İcmalar palatası Yunanıstandan Enozis barəsində rəsmi bir təklif alınmadığını açıqladı. Buna cavab olaraq 1950-ci il fevralın 15-də yunan parlamenti Enozis məsələsini rəsmi olaraq elan etdi (5, 6-7). Yunan dövlət adamları Enozis məsələsini irəli sürər-kən İngiltərəyə qarşı çıxmaq istəmirdilər. Belə ki, 1951-ci martın 20-də Yunanıstanın bütün partiya liderləri bildirdilər ki, Enozis məsələsini İngilis-Yunan dostluğu əsasında həll etmək torpaqları üzərində bazalar vermək niyyətindədirlər (5, 7).

Digər tərəfdən 1951-ci ilin iyulunda palkovnik Qrivas yuxarı dairələrlə məsləhətləşdik-dən sonra Kiprə gedərək (6, 342) Makarios ilə görüşdü və adada İngiltərəyə qarşı silahlı mübarizəyə başlamaq üçün təşkilati işlərə başladı. 1951-ci ilin dekabrında İngiltərənin xarici işlər naziri Antoni İdenin Yunanıstan xarici işlər naziri E.Averova Kipr məsələsi ilə bağlı ölkəsinin nöqteyi-nəzərinə görə heç bir maneə olmadığını təkrar bildirməsi Afinada məsələnin İngiltərə ilə Yunanıstanın ikitərəfli müzakirələr keçirməsi yolu ilə həll edilməsini istəyənlərin mövqeyi-ni zəiflədirdi. Makarios get-gedə Qrivasla yaxınlaşmağa başladı. O, Qrivasla tərəfdarlarının qurduğu komitənin rəhbərliyini həyata keçirir və məsələni dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq üçün müxtəlif tədbirlər keçirirdi. Baş yepiskop 1952- ci il mayın 18-də Afina radiosu ilə etdiyi çıxışında Kipr məsələsinin həlli üçün yeganə yolun məsələni BMT-yə çıxarmaq olduğunu açıqladı və bu məqsədə nail olmaq üçün Qərbdən və Şərqdən uzadılacaq əli sıxmağa hazır olduğunu bildirdi (5, 103).

1952- ci il noyabrın 19-da keçirilən seçkilərdə Marşal Papaqosun partiyası qələbə çaldı. O zamankı Yunanıstanın liderləri arasında Papaqos Enozisi ən çox dəstəkləyən bir şəxs idi. Hökuməti qəbul etdiyi proqramda Kipr məsələsi kimi problemlərin BMT vasitəsi ilə həll edil-məsi nəzərdə tutulurdu. Beləliklə, Kipr məsələsi ilk dəfə yunan hökumətinin proqramına daxil edildi (5, 8). Papaqosun 1953-1955-ci illərdəki diktatorluğu dövründə vətəndaş müharibəsinin yaraları sağalmış və amerikan yardımını sayəsində ölkə iqtisadiyyatında tarazlıq yaranmışdı (8, 103). Makarios isə yenidən Afina-London –ABŞ üçbucağında yeni görüşlər keçirir və 1953-cü il fevralın 17-də ABŞ-ın dövlət katibi ilə görüşərək BMT tərəfindən Kipr məsələsi ilə əlaqədar bir plebisit keçirilməsini xahiş edir. Lakin bu təmaslardan heç bir nəticə çıxmadı (6, 338).

Makarios 1953-cü il aprelin 27-də adadakı ingilis valisinə məktub göndərərək yenidən plebissitin nəticələrinin tanınmasını və ya Kiprin öz müqəddəratını təyin etmə hüququnu tanı-yaraq yeni bir plebisit keçirilməsini tələb edir (6, 338). 1953-cü il avqustun 10-da Makarios BMT Baş katibinə məktub göndərərək Kiprin öz müqəddəratını təyin etmə hüququnun tanın-masını və bununla bağlı Baş məclisin qərar etməsi üçün yardım etməsini xahiş edir (6, 338).

1953-cü ildə Makarios Yunanıstan da Kipr məsələsində dəstək istədi. Papaqos hökumə-ti 1953-cü il boyunca məsələni ingilis-yunan əməkdaşlığı çərçivəsində həll etməyə çalışsa da bir nəticə əldə edilmədi. Bundan sonra Papaqos Makariosun irəli sürdüyü daha çox meyl et-məyə başladı və 1954-cü ilin fevral ayında onunla bir neçə görüş keçirdi və nəticədə məsələni BMT-nin Baş Məclisinə çıxarmaq qərarına gəldi (5, 8). Bundan sonra Makarios Enozis yolun-da böyük coşğunluqla çalışmağa başladı. Lakin İngiltərə Kiplə bağlı siyasətində heç bir dəyi-şiklik etmədi. İngiltərə hökuməti adaya müstəqillik vermək və ya adadan tamamilə çəkilmək niyyətində deyildi.

Kiprdəki yunan icması daxilində adada ingilislərə qarşı başlanacaq silahlı mübarizə üçün hazırladılar. Afinanın nəzarəti altında davam etməkdə idi. Qrivas hərəkətə keçmək üçün 1954-cü ilin əvvəllərini nəzərdə tutmuşdu. Lakin Kipr məsələsinin İngiltərə ilə dialoq şəklində həll edilməsinə az da olsa ümidi olan Yunanıstan hökuməti bunu münasib görməmişdi. Nəha-

yət, 1954-cü ilin sonlarında BMT-nin Baş Məclisinin məsələnin müzakirə edilməsini bir müddət gecikdirən qərarından sonra Yunanıstan bu məsələdə yaşıl işıq yandırdı.

Digər tərəfdən 1952-1954-cü illərdə Yunanıstanın Kiprin ilhaqı üçün İngiltərə qarşısında irəli sürdüyü bütün təşəbbüslər rədd edilmiş və İngiltərə adanın status-kvosunun dəyişməyəcəyini daim təkrar etmişdi. 1954-cü il avqustun 16-da Yunanıstan BMT-yə rəsmən müraciət edərək, İngiltərədən şikayət etdi və Kipr xalqına öz müqəddaratını təyin etmə hüququnun verilməsini xahiş etdi (2, 537). Lakin bu müraciətin heç bir nəticəsi olmadı. Səkkiz aylıq hazırlıqdan sonra polkovnik Qrivas 1954-cü il noyabrın 10-da gizli olaraq adaya çıxdı. Bu zaman Yunanıstan hökuməti pərdə arxasından bütün imkanları ilə hərəkəti dəstəkləyirdi, EOKA-nı (Kipr Mübarizlərinin Milli Təşkilatı) sialh və şəxsi heyətlə möhkəmləndirdi (1, 39). Makarios Yunanıstanın xarici işlər naziri Stefanopulosun razılığını aldıqdan sonra Qrivasla əməliyyata başlamaq əmrini verdi (1, 39).

Beləliklə, EOKA (Kiprli Mübarizlərin Milli Təşkilatı) 1955-ci il aprel ayının 1-də adada ingilislərə qarşı silahlı mübarizəyə başladı (5, 9).

Həmin gün Kefkoşada ingilis valisinin evi, müşavirlik dairəsi və ingilis komandanlığı qərargahında bombalar partladı, radio yerləşən bina yandırıldı. Üsyançıların küçələrə yapışdığı məlumatda deyilirdi: “Qarşımızda iki düşmən vardır: birincisi ingilislər, ikincisi türklərdir. Əvvəlcə ingilislərlə mübarizə aparacağıq və onları adadan çıxaracağıq. Sonra türkləri məhv edəcəyik. Məqsədimiz Enozisdır” (1, 40). Bu sözlərdən belə çıxırdı ki, düşmən yalnız ingilislər deyildi. Ondan sonra növbədə Kiprli türklər vardı. Doğrudan da 1955-ci ildən başlayaraq Kiprli yunanların türk azlığına qarşı sürəklili hücumları başlandı və bu vəziyyət Yunanıstanla Türkiyə arasında münasibətləri gərginləşdirdi (10, 506).

1955-ci ilin avqustun 29-da İngiltərə, Türkiyə və Yunanıstanın iştirakı ilə Londonda toplantı keçirildi (2, 531). Lakin bu toplantı müvəffəqiyyətsizliklə başa çatdı (1, 43). Əgər Kiprli yunanlar Yunanıstanla birləşmək istəyirdilərsə, türklər də Türkiyə ilə birləşmək istəyirdilər. London toplantısı bir nəticə vermədən başa çatsa da, türk tərəfi üçün çox mühüm bir fayda təmin etdi. Bu da Kipr məsələsində Türkiyənin bitərəf olması faktı idi. İngiltərə başa düşdü ki, ada türklərinin və Türkiyənin mövqeyi nəzərə alınmadan Kipr məsələsinin həlli mümkün deyildir (1, 43). İngiltərə Yunanıstanın arzularına güzəşt edərək adaya muxtariyyət verilməsini təklif etdi. Türkiyə isə status-kvonun qorunub saxlanılmasında ısrar etdi (2, 531). Həmin ilin oktyabr ayında Kipr valisi ser Con Hardinq isə Makarios arasında keçirilən görüşlərdən də bir nəticə çıxmıdı. Bir tərəfdən 1955-ci ildə BMT-nin Baş Məclisindəki müzakirələr zamanı NATO üzvü olan ölkələrin əksəriyyətinin Yunanıstanın mövqeyinə qarşı çıxması da Yunanıstan ictimaiyyətində Qərb və NATO-ya qarşı mənfi fikri gücləndirdi. Digər tərəfdən Kiprdə EOKA-nın təhlükəsi getdikcə artırdı. EOKA gizli terror təşkilatının başında ingilislərin ələ keçirə bilmədiyi polkovnik Qrivas dururdu. Lakin pərdənin önündə Makariosun bütün bu işlərin planlaşdırıcısı olmasına şübhə yoxdu. Buna görə Hardinq Makariosu və üç nəfər keşişi 1956-cı ilin martında Hind okeanındakı Seyşel adasına sürgün etdi (4, 158-159). Ələ keçirilən bəzi EOKA üzvləri isə edam edildi (1, 43-44).

1956-cı ilin fevralında keçirilən seçkilərdə Konstantin Karamanlının Radikal Birlik (ERE) partiyası hakimiyyətə gəldi. Yunanıstanın daxili siyasətində baş verən bu dəyişiklik NATO-ya daha yaxın bir xarici siyasət yeridilməsinə də şərait yaratdı. Yeni hökumətin proqramı parlamentdə elan edilərkən Karamanlis bildirdi: “Əsas milli mənafeyimiz baxımından diplomatik mübarizəmizi digər dövlətlərlə qurduğumuz ittifaqlar çərçivəsi daxilində aparmığımızı tələb edir. BMT-yə müraciət etməyimiz daxil olduğumuz ittifaqlarla son dərəcə tərs mütənasib gəlir” (5, 11). Karamanlının Kipr siyasəti Türkiyənin məsələyə tərəfdar olmasını

qabaqlamaq üçün Yunanıstanı məsələni beynəlxalq görünümündən xilas etmək üçün ilk vaxtlar məsələnin “İngiltərənin daxili işi” olduğunu qəbul edərək Makariosu Kipr məsələsi ilə maraqlandırmışdı. Lakin iqtidara gəlməsindən bir müddət sonra Karamanlis hökuməti İngiltərəni qarşılıqlı anlaşmaya razı salmaq üçün BMT vasitəsilə təzyiqlə göstərilməsinin zəruriliyinə inandırmağa başlamışdı. Lakin Yunanıstan hökuməti 1957-ci ildə BMT-nin Baş Məclisində məsələ ilə əlaqədar qəbul edilən qərarə əsaslanaraq məsələni BMT-dən kənar vasitələrlə həll etməyi irəli sürən iki ayrı-ayrı təklifi rədd etmişdi (5, 10).

Bu zaman hökumətin Kipr məsələsində izlədiyi siyasət Yunan Parlamentində həm sağdan, həm də soldan tənqid olunurdu.

Hələ Xarici İşlər naziri Averovun BMT-də söylədiyi bir nitqində “Əgər Türkiyə Kipri bölməkdən yan keçdiyini açıqlamağa və İngiltərə Kiprə müstəqillik verməyə hazırsa, Yunanıstan hər hansı bir razılışmada Enozisdən uzaq durmağa hazır ola bilər,” - deməsi Yunanıstan Parlamentində böyük müzakirələrə səbəb olmuşdu (5, 10).

İnkişaf etməkdə olan hadisələr məsələni bu vəziyyətə gətirib çıxarmışdı. Makariosun və Yunanıstan hökumətinin ikinci Makmillan planını rədd etməsi və buna qarşılıq olaraq Türkiyənin “planın həyata keçirilməsinə yardımçı olacağından söz etməsi, xüsusilə Makariosu narahat etmişdi. Baş yepiskop nəhayət adanın bölünməsinə yol açacağını nəzərdə tutan bu planın türk-İngilis razılaşması çərçivəsində həyata keçməsindən çəkinirdi.

1956-cı ilin dekabr ayında İngiltərə Kiprdə sabitliyə nail olmaq üçün “Radcliffe planı” adlı yeni bir plan irəli sürdü. Əslində bu plan Kipr adasına muxtariyyət verilməsi haqqında Konstitusiyaya idi. İngiltərə bu Konstitusiyaya görə adada həm Yunan, həm də türk icmalarının ayrı-ayrılıqda muxtariyyətlərini tanıyırdı. Bu isə adanın iki hissəyə bölünməsinə nəzərdə tutmaq demək idi. Türkiyə adanın bölünməsinə, yəni Kipr məsələsinin qısa yolla həll edilməsinə razı idi və adanın bölünməsinə İngiltərə və Yunanıstana da qəbul etdirməyə çalışırdı. Yunanıstan isə hər il Kipr məsələsi ilə bağlı BMT-də məsələ qaldırırdı. BMT isə bu məsələnin İngiltərə, Türkiyə və Yunanıstan arasında müzakirə yolu ilə həll edilməsinə məsləhət görürdü (2, 532-533).

Beləliklə bu plan da Kiprdə razılaşmaya gətirib çıxarmadı. 1956-cı ilin oktyabrında İngiltərə Hardinqi Kiprdən geri çağırırdı. Bundan sonar İngiltərə 1957-ci il martın 28-də Kiprə dönmək şərti ilə Makariosu sərbəst buraxdı. İngiltərə get-gedə yumşalırdı. Lakin Kiprin türk icmasının və Türkiyənin Kipr məsələsinə müdaxilə etməsi vəziyyəti ağırlaşdırırdı. Kiprin türk icması da silahlı təşkilat quraraq, özünü müdafiə etməyə başlamışdı. 1958-ci il avqustun 1-də “Türk müqavimət təşkilatı” yaradıldı. Bu təşkilat EOKA ilə müqayisədə zəif olsa da, hər halda yavaş-yavaş formalaşdı. 1958-ci il Kipr üçün böhranlı və qanlı bir il oldu. Bunda İngiltərənin də təqsiri vardı. İngiltərə Kiprli türkləri və Türkiyəni öz tərəfinə çəkməyə çalışır və bununla EOKA-ya və Yunanıstana qarşı tarazlıq yaradırdı. Belə vəziyyət adada sabitliyi ciddi surətdə pozurdu.

Digər tərəfdən adada davam etməkdə olan icmalararası qarşıdurmaya paralel olaraq türk və Yunan icmalarının getdikcə maddi və mənəvi anlamda bir-birindən uzaqlaşmaqda olması da bu ehtimalla zəmin hazırlamaq kimi görünməkdə idi. Bu şərtlərə əsasən Makarios 1958-ci il sentyabrın 22-də İngiltərə Leyborist partiyası sədrinin köməkçisi Barbara Kastle ilə görüşündə kiprililərin müstəqilliyə gedəcək keçici bir özünüidarəetməyə “hə” demələrini və bu müstəqilliyin BMT-nin nəzarəti xaricində dəyişdirilməməsinin zəruri olduğunu qəbul etdiklərini açıqladı. Makariosun bu təklifi İngiltərə tərəfindən Makmillan planının həyata keçirilməsinə mane olmaq məqsədi ilə həyata keçirilən bir maneə kimi qiymətləndirilərkən, Leyborist partiyası tərəfindən dəstəklənirdi (5, 11).

Birinci Makmillan planı 1955-ci ildə, ikinci Makmillan planı isə 1958-ci ildə İngiltərə tərəfindən irəli sürülmüşdü. Bu planların ortağ xüsusiyyəti ondan ibarət idi ki, bu planlar Kiprdə İngiltərənin hökmranlığını davam etdirirdi. Kiprli yunanlar bu planları Enozisə imkan yaratmadığı üçün qəbul etmirdilər (11, 9-15).

Yunanıstan hökuməti isə bir tərəfdən Makmillan planının həyata keçiriləcəyi halda NATO-dan çəkiləcəyini bəyan edir., digər tərəfdən BMT-nin Baş Məclisinin iclasında Kipr məsələsi ilə bağlı müsbət bir qərarın qəbul edilməsinə çalışırdı. Yunanıstan hökuməti adından Baş nazir Karamanlis 1958-ci il sentyabrın 29-da Makariosun təkliflərini tamamilə dəstəklədiklərini açıqladı (5, 11).

1958-ci ildə terrorçuluğun şiddətlənməsinə görə Kiprdə vəziyyət pisləşmiş, Türkiyə-Yunanıstan və Yunanıstan-İngiltərə münasibətləri gərginləşmişdi. Bu vəziyyət Türkiyə - İngiltərə münasibətlərinə öz təsirini göstərirdi. Bu isə NATO-nun Aralıq dənizinin Şərqində mövqeyini zəiflədirdi. Buna görə bir tərəfdən ABŞ-ın göstərdiyi təzyiqlər, digər tərəfdən NATO-nun vasitəçilik və təsiri ilə Türkiyə ilə Yunanıstan ikitərəfli müzakirələrə başladılar. 1959-cu il fevralın 5-11-də Zürihdə keçirilən müzakirələrdə Türkiyə və Yunanıstan müstəqil Kipr respublikası yaradılması haqqında qərar qəbul etdilər. Bu müstəqil dövlət daxilində kiprli türk icmasının azadlıq və yaşama haqqını təminat altına alan konstitusiyaya əsasları ilə birgə, digər əlaqədar sazişlər 1959-cu il fevralın 19-da Londonda Türkiyə, Yunanıstan və İngiltərə ilə Kiprin türk və yunan icmalarının təmsilçiləri tərəfindən imza edildi (2, 533).

Zürih və London sazişləri müstəqil Kipr ilə Türkiyə, Yunanıstan və İngiltərə arasında orqanik münasibətlər və əlaqələr qururdu. Bu sazişlərdən biri təminat sazişi idi. Kipr respublikası konstitusiyasının ayrılmaz bir parçasını təşkil edən bu sazişə görə Kipr respublikası Konstitusiyaya qaydalarını bütün detalları ilə qorumağı öhdəsinə götürürdü. Əgər bu Konstitusiyaya qaydaları pozulacaq olarsa Türkiyə, İngiltərə və Yunanıstan zəruri tədbirlər görmək üçün öz aralarında məsləhətləşərək tədbir görəcəkdilər. Konstitusiyaya qaydaları pozulmuş olmaqda davam edərdisə, üç dövlətdən hər biri Konstitusiyaya qaydalarını düzəltmək üçün təkbaşına müdaxilə etmək hüququna malik olacaqdı (2, 533-534).

Konstitusiyaya görə dövlətə və hökumətə yunan rəhbərlik etməli, köməkçisi isə türk olmalı idi. Hökumət 7 nəfəri yunan, 3 nəfəri türk olmaq üzrə 10 nəfərdən ibarət olmalı idi. Respublikanın məclisi 50 nəfərdən ibarət olmalı idi. Bunun 35-i yunan, 15-i türk olmalı idi. Respublikanın rəsmi dili yunan və türk dilləri idi. Dövlət məmurlarının 70%-i yunan, 30%-i türk olmalı idi (1, 46).

Konstitusiyanın ayrılmaz hissəsi olan İttifaq Sazişinə görə Yunanıstan Kiprdə 950 nəfərlik hərbi qüvvə, Türkiyə isə 650 nəfərlik hərbi qüvvə saxlaya bilərdi. Nəhayət bu sazişlərə görə Kipr Respublikası üçün enozis və bölünmə qadağan edilirdi (2, 534). Konstitusiyaya 1960-cı il avqustun 16-da qüvvəyə mindi.

1960-cı il avqustun 16-da Kipr respublikasının elan olunmasından 9 ay qabaq 1959-cu ilin dekabr ayında Baş Yepiskop Makarios respublikanın prezidenti, Fazil Küçük isə prezidentin müavini seçilmiş və vəzifələrinə başlamışdılar (1, 49).

Makarios Zürih və London sazişlərindən razı qalmamışdı. 1960-cı il aprelin 1-də Lefkoşada söylədiyi nitqində Makarios demişdi: “Zürih və London sazişləri ümid və arzularımızı tam olaraq gerçəkləşdirməmişdir.... Qəti qələbəni əldə etmək üçün mübarizəni davam etdirəcəyik” (1, 52).

Əslində Makarios London sazişinin ilk günlərindən ətrafındakılara deyirdi: “Bu sazişi təzyiqlə altında və istəmədən imzalamışam”. Doğrudan da London sazişi imzalananda Yunanıstan

tanın Baş naziri Karamanlis Makariosa təzyiq göstərmiş və demişdi ki, sazişi imzalamasan Yunanıstanın dəstəyini itirə bilərsən (1, 52).

Zürih - London sazişləri Yunanıstanda iqtidar və müxalifət dairələrində bir-birindən fərqli etirazlara səbəb oldu. Bəzi liberallar hökumətin bu sazişləri NATO-nun təzyiqi ilə qəbul etdiyini bildirirdi. Parlamentdə Kipr məsələsi ilə bağlı keçirilən müzakirələrdə Birləşmiş Demokratik sol (EDA) partiya ilə bağlı olan millət vəkilləri ən sərt müxalifət mövqeyi tuturdular.

1960-cı ildə Lefkoşa sazişləri ilə əldə edilən “Müstəqil Kipr respublikası”nın yaradılması həm Türkiyənin, həm də Yunanıstanın orijinal olaraq aktiv fədakarlıqları nəticəsində təmin edilmişdi (5, 12-13).

Bu razılaşma sırasında Kipr türkləri ilə Türkiyə hökuməti arasında heç bir anlaşmazlıq yox idi. Lakin bu sözləri Kiprli yunanlar və Yunanıstan hökuməti üçün söyləmək olmaz. Gerçək olaraq Zürih-London müzakirələri zamanı Yunanıstan hökuməti ilə Makarios arasında bəzi anlaşmazlıqlar var idi. Kipr respublikasının qurulmasından 1963-cü il noyabrın 8-də Karamanlisin hakimiyyətdən getməsinə qədərki vaxtda Kipr ilə bağlı Yunanıstanın siyasəti Zürih və London sazişləri ruhuna uyğun bir zahiri görüntü yaradırdı. Digər bir deyimlə, bu vaxt Kiprli yunanların status kvonu dəyişmə mövzusunda Afinadan açıq bir dəstək almaları ciddi danışiq mövzusu deyildi. Belə ki, bu vaxt ərzində Kiprli yunanların Afinadan silah tələbləri cavabsız buraxılırdı (5, 14).

Lakin 1964-cü il fevralın 16-da keçirilən seçkilərdə Georq Papandreounun Mərkəz Birliyi (EK) partiyası iqtidara gəlincə vəziyyət bir qədər dəyişdi. Yeni iqtidarın Kipr məsələsinə və NATO-ya münasibətdə mövqeyi dəyişdi, hətta əks mövqedən yanaşma müzakirə mövzusu oldu. Belə ki, Papandreu fevralın sonunda söylədiyi bir açıqlamada, adada demokratiyanın və sülhün təmin edilməsi və Türkiyə ilə olan ittifaqın davam etdirilməsi üçün 1959-cu il sazişlərinin Beynəlxalq ədalət məqsədlərinə görə dəyişdirilməsinin lazım olduğunu bildirmişdi (5, 14).

Papandreu Türkiyənin təminat sazişi çərçivəsində adaya müdaxilə hüququnun olmadığını, belə bir hüququn olması qəbul edilsə belə Kipr respublikasının Türkiyənin də razılığı ilə BMT-yə qəbul edilməsinin vəziyyəti dəyişdirdiyini bildirirdi. Ayrıca Kipr məsələsinin BMT-də müzakirə edilməsinə işarə edir, Yunanıstanın Zürih və London sazişlərini ortadan qaldırmaq istəmədiyini, ancaq dəyişdirilməsinin zəruri olduğunu müdafiə etdiyini, bu vəziyyətin BMT Təhlükəsizlik Şurasının adadakı vəziyyəti gözdən keçirərək, yenidən tənzipləmə məqsədi ilə bir arbitr təyin olunmasının qəbul edilməsini irəli sürürdü (5, 15).

Kipr hökuməti, qurulmasından dərhal sonra “Müstəqil və suveren” bir dövlət olaraq BMT-yə daxil olmaq üçün müraciət etmiş və bir qədər sonrakı vaxtda üç təminatçı dövlətin razılığı ilə təşkilata qəbul edilmişdi.

Hadisələrin inkişafı 1963-cü ildə Kiprdə icmalararası qarşıdurmanın yenidən ortaya çıxmasına gətirib çıxardı. Türk tərəfi 1960-cı il statusu ilə əldə etdiyi vəziyyəti qorumağa çalışdığı halda, yunan tərəfi isə adadakı vəziyyətdən narazı idi. Vəziyyətin belə olması türk bələdiyyələrinin sərhədlərinin təsbiti, türklərin ictimai xidmətlərə qatılma nisbəti, vergi toplama məsələləri, silahlı qüvvələrin yaradılması kimi məsələlərdə dərin anlaşmazlıqlara imkan yaratmışdı. Bu məsələlərdə Makarios xüsusi rol oynayırdı. Konstitusiyaya görə EOKA təşkilatı ləğv edilmişdi. Lakin Makarios tanınmış EOKA-çı Yorqacisi daxili işlər naziri təyin etdi və o da 1961-ci ilin ilk aylarında gizli olaraq “Gizli Yunan Ordusu” adlı təşkilatın yaradılmasına başladı (1, 53). 1963-cü ilin dekabrında bu təşkilat 10 min nəfərə çatdırıldı.

Makarios türk və yunan bələdiyyələrinin ayrı-ayrılıqda fəaliyyət göstərməsini adanın bölünməsinə doğru bir addım hesab edir və buna mane olmağa çalışırdı. Makarios deyirdi: "Konstitusiyaya nə deyir desin, ayrı bələdiyyələrin yaradılmasına yol vermək olmaz" (1, 53).

Makariosun direktivi ilə daxili işlər nazirinin başçılığı ilə bir qrup tərəfindən "Akritas planı" deyilən bir plan hazırlandı. Bu planda deyilirdi ki, Zürih və London sazişlərinin Kipr məsələsini həll edə bilmədiyini yaymaq və dünya ictimaiyyətini buna inandırmaq; bu sazişlərin yunanlara haqsızlıq etdiyini yaymaq; konstitusiyanın dəyişdirilməsinin şərt olduğunu yaymaq; təminat sazişinin və hərbi ittifaq sazişinin ləğv edilməsinə nail olmaq..... və s. lazımdır (1, 55).

1963-cü ilin dekabr ayında Makarios 1960-cı il Konstitusiyasında bəzi dəyişiklikləri nəzərdə tutan 13 maddəlik bir memorandumu Türk icmasına və təminatçı dövlətlərə göndərdi (5, 15-16).

Memorandumda irəli sürülən mühüm maddələr aşağıdakılar idi: "Məclisin Kiprli yunan sədri ilə kiprli türk sədr müavini öz deputatları tərəfindən deyil, bütün məclis üzvləri tərəfindən seçilməli idi; bələdiyyələr ayrı deyil, müştərək olmalı idi; Kipr yunan icması məclisi və türk icması məclisi ləğv edilməli idi..." (1, 57).

Bu dəyişikliklər Kipr yunanlarının xeyrinə idi və Enozisə gedən yolda heç bir maneə qalmırdı. Bu dəyişikliklər adada vəziyyəti get-gedə gərginləşdirdi və 1963-cü il dekabrın 23-də Kipr yunanlarının təşəbbüsü ilə qanlı bir qarşıdurmaya gətirib çıxardı. Baş verən hadisələr qarşısında Türkiyə üç təminatçı dövlətin yaranmış vəziyyətlə bağlı müdaxilə etməsini tələb etmiş, ilk mərhələdə cavab tapa bilməyən bu tələb 25 dekabrda türk reaktiv qüvvələrinin ada üzərində xəbərdarlıq uçuşları etməsindən sonra digər iki təminatçı dövlət və Kipr respublikası hökuməti tərəfindən qəbul edildi. Nəticədə ingilis generalının tabeliyində olan sülhyaratma qüvvəsi fəaliyyətə başladı. Bu zaman üç təminatçı dövlət və Kipr respublikası birlikdə BMT Baş katibinə müraciət edərək adaya vəziyyəti izləmək üçün bir nümayəndə göndərməyi xahiş etdilər. Bu zaman İngiltərə adada sülhün qorunması məsələsi ilə bağlı NATO üzvü olan ölkələrə üstünlük verilməsini, xüsusilə ABŞ-a aid qüvvələrin bu məsələdə önə çəkilməsini müdafiə edirdi (5,16).

ABŞ bəzi şərtlərlə bu müraciəti qəbul etdi (5, 16). Təklif Türkiyə və Yunanıstanın tərəfindən qəbul edildisə də Makarios tərəfindən rədd edildi. Makarios ABŞ və NATO-nu xilas olmağa çalışdığı Zürih və London sazişlərinin havadarları hesab edirdi.

Nəticədə məsələni BMT Təhlükəsizlik Şurası nəzarətə götürdü, 1964-cü il martın 4-də qəbul edilən qərarla adada təhlükəsizlik və asyişin təmin edilməsi vəzifəsi BMT qarşısında məsuliyyət daşıyacaq bir sülhyaratma qüvvəsinə verildi. Uzun sürən tənzimləmə yollarını araşdırmaq məqsədilə bir münsifliyin işə başlaması da qərara alındı.

Təhlükəsizlik Şurasının Kipr adası ilə bağlı qəbul etdiyi ən mühüm qərarlardan biri olan bu qərar tərəflərin kəskin mövqeyinə görə müxtəlif şəkildə şərh edilirdi ki, bu şərh də daha çox Makariosun mövqeyinə uyğun gəlirdi.

Nəticədə Kipr məsələsi üç təminatçı dövlətin istədiyi kimi NATO daxilində tənzimləmə vəziyyətindən çıxaraq tərkibində Sovet İttifaqının da olduğu bir qurumun cavabdehliyinə verildi (5, 17).

ƏDƏBİYYAT

1. Artuç İbrahim. Kıbrısta Savaş ve Barış. İstanbul, 1989.
2. Armaoğlu Fahir. 19 Yüzyıl siyasi Tarihi (1789-1914), Ankara 1999.

3. Terzioğlu Said Arif. Kan Gözyaşı ve Barış, İstanbul, 1999.
4. Kürşad Fikret, Altan Mustafa H, Egeli Sabahattin. Belgelerle Kıbrısta Yunan Emperyalizmi, Kutsun Yayınevi, 1978.
5. Sönmezöğlü Faruk. Türkiye-YUNANISTAN İlişkileri ve Büyük Güçler. Kıbrıs, Ege ve Diğer Sorunlar, İstanbul, 2000.
6. Sabahattin İsmail. Kıbrıs Sorununun Kökleri. İngiliz Yönetiminde Türk-Rum İlişkileri ve İlk Türk-Rum Kavqaları, 2000.
7. Gürel Şükrü S. Kıbrıs tarihi (1878-1960), Kolonyalizm, Ulusçuluq, Kaynan yayınları, 1985.
8. Türsan Nurettin Yunan Sorunu. Ankara, 1987.
9. Armaoğlu Fahir 20 Yüzyıl Siyasi Tarihi. Cilt 1-2; 1914-1995. Alkım Yayınevi 1999.
10. Stanford Shaw, Ezel Kural Shaw. Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye. İkinci cilt, İstanbul 1983.
11. Bozkurt İsmail. Kıbrısın Tarihine Kısa Bir Bakış // Avrupa Birliği Kıskaçında Kıbrıs Meselesi (Bugünü ve Yarını), Ankara 2001.

МАМЕД ФАТАЛИЕВ

*профессор Бакинского Государственного Университета,
доктор исторических наук*

КИПРСКИЙ ВОПРОС И ГРЕЦИЯ ПОСЛЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ (1945-1964 гг.)

Во время Второй мировой войны Греция потребовала передачи ей Кипра, но Англия выступила против. После Второй мировой войны Греция снова выдвинула Кипрский вопрос. В 1950 году на Кипре в связи с Энозисом (объединение Кипра с Грецией) был проведен плебисцит и сторонники Энозиса набрали 96% голосов. Но Англия не признала итоги плебисцита. В 1952 году во время выборов в Греции Папагос, который поддерживал Энозиса, одержал победу, включила Кипрский вопрос в программу правительства. Он стремился разрешить Кипрский вопрос в рамках англо-греческого сотрудничества, но не добился успеха. В 1952-1954 годах Греция в связи с Энозисом, неоднократно поднимала вопрос перед Англией. Но из этих инициатив ничего не вышло. В апреле 1955 года на Кипре началась вооруженная борьба против Англии.

В декабре 1956 года Англия выдвинул новый план по Кипру, но этот план не был принят сторонами. В конце 50-х годов на Кипре положение осложнилось. В феврале 1959 года в Женеве (Женева) между Турцией и Грецией было принято решение о создании независимой Кипрской республики. Другие соглашения, связанные с Кипром, были подписаны в этом же году в Лондоне между Турцией, Грецией, Англией и общинами турок и греков. Эти соглашения создали основу органических отношений между Кипром, с одной стороны, и Англией, Турцией и Грецией, с другой. В августе 1960 года была объявлена Кипрская республика. Развитие событий в 1963 году снова привело к межобщинным противоречиям. В итоге Кипрский вопрос был передан под контроль совета Безопасности ООН.

MAMED FATALIYEV
professor of Baku State University

**THE CYPRIAN QUESTION AND GREECE AFTER WORLD WAR II
(1945-1964)**

During World War II Greece demanded transfer of Cyprus to it, but England acted against. After World War II Greece again put forward the Cyprian question. In 1950 in connection with Enozis (association of Cyprus with Greece) plebiscite was carried out and Enozis's supporters collected 96% of votes in Cyprus. But England didn't recognize plebiscite results. In 1952 during elections in Greece won Papagos who supported Enozis, included the Cyprian question in the government program. He sought to resolve the Cyprian question within Anglo-Greek cooperation, but didn't achieve success. In 1952-1954 Greece in connection with Enozis, repeatedly brought up a question in front of England. But these initiatives left nothing. In April, 1955 in Cyprus began the armed fight against England.

In December, 1956 England put forward the new plan across Cyprus, but this plan wasn't accepted by the parties. In the late fifties in Cyprus situation became complicated. In February, 1959 between Turkey and Greece was made the decision on creation of the independent Cyprian republic in Zurich. Other agreements connected with Cyprus, were signed same year in London between Turkey, Greece, England and communities of Turks and Greeks. These agreements created a basis of the organic relations between Cyprus, on the one hand, and England, Turkey and Greece, with another. In August, 1960 the Cyprian republic was declared. Succession of events again led to intercommunal contradictions. In 1963 as a result the Cyprian matter was referred under UN Security Council control.

Rəyçilər: t.e.n.M.Baxışov, t.e.d.R.C.Süleymanov

BDU-nun Avropa və Amerika ölkələrinin yeni və müasir tarixi kafedrasının 12 fevral 2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülüb (protokol №6).